

İstanbul Darülfünunun tələbəsi – Əli bəy Hüseynzadə

Azər Əbilov (Azər Turan)
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: a_turan63@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə türkçülük məfkurəsinin böyük ideoloqlarından olan Əli bəy Hüseynzadənin Peterburqdan sonra İstanbula gəlişi, burada İstanbul Darülfünunun tələbəsi kimi fəaliyyətindən geniş bəhs olunur. Əli bəy Hüseynzadənin tərcümə etdiyi əsərlər incələnilir, rəssamlığı xüsusi vurğulanır. Onun türk aydınları üzərində təsiri, ümumiyyətlə, çağdaş türk zehniyyətinin formalaşmasındakı xidməti daha dəqiq müşahidələrlə səciyyələndirilir.

Açar sözlər: Əli bəy Hüseynzadə, İstanbul, türkçülük, türk dövləti, tibb məktəbi, tərcümə, rəssam

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 12.06.2024; qəbul edilib – 24.06.2024

Ali bey Huseynzade – the student of Istanbul Darulfunun

Azer Abilov (Azer Turan)
Doctor of Philosophy in Philology
E-mail: a_turan63@mail.ru

Abstract. Ali bey Huseynzade was one of the great ideologist of the Turkizm ideology and in the article is dealt with his arrival in Istanbul after St. Petersburg and his activities as a student of Istanbul Darulfunun. The works translated by Ali bey Huseynzade is reviewed and his artistry is especially highlighted. His influence on the Turkish intellectuals and service in the development of the modern Turkish mentality in general is characterized by more accurate observations.

Keywords: Ali Bey Huseynzade, Istanbul, Turkism, Turkish state, medical school, translation, artist

Article history: received – 12.06.2024; accepted – 24.06.2024

Giriş / Introduction

Əli bəy Hüseynzadə Peterburqdan sonra İstanbula nə üçün gəldiyinin səbəblərini Abdullah Cövdəyə belə izah etmişdi: “Mən türkəm, mən müsəlmanam. Türkiyə bir türk və müsəlman hökumətidir. Bu heysiyyətlərlə Türkiyə hər digər vətəndən daha ziyadə vətənimdir. Bu vətəndaşları, bu vətəni iyi, pəkiyi tanımalıyam” [1, s.294].

Əsas hissə / Main Part

“Türkiyə hər digər vətəndən daha ziyadə vətənimdir” sözləri Abdulla Şaiqin yazdığı “Hüseynzadə həmişə vətəndən, xalqdan danışırdı, ancaq onun nə əsərlərində, nə də hərəkətlərində Azərbaycan dilinə və xalqına olan məhəbbətini görmədik” [2, s.200] – qənaətlərinə bəlkə də bir inandırıcılıq gətirər. Amma Əli bəyin nəyi və necə ifadə etməsinə diqqət yetirin. Bu sözlərin deyildiyi 1889-cu ildə və hətta Abdullah Cövdət tərəfindən yazılı alındığı 1908-ci ilin yanvarında Azərbaycanda nəinki türk hökuməti, ümumiyyətlə, heç Azərbaycan dövləti yox idi... Söhbət Türkiyənin dünyada yeganə türk dövləti olmağından gedirdi. Əli bəy sadəcə bir türk dövlətinin vətəndaşı olmaq təmənnasında idi.

Bu isə Hüseynzadənin öz xatirəsidir: “Peterburq darülfünunda ikmali-təhsil etdiyim zaman xatirimə yeni bir fikir sünuh elədi... İstanbulda nov üsul (yeni üsullu) bir darülfünunu-tibbi açılmışdı ki, getdikcə tərəqqi ediyordu. Həm ülumi-islamiyyə və şərqyyədən məhrum olmamaq, həm də təmini-məişətlə bir məslək (sənət) sahibi bulunmaq üçün gedib o məktəbə daxil olmaqdan gözəl çarəmi olurdu?.. Bir çox tərəddüddən sonra nəhayət, İstanbula getməyə qərar verdim...” [7, s.3]

Yenə də səbəblərdən birini açıq ifadə edir. O İstanbula həm də “ülumi-islamiyyə və şərqyyədən məhrum olmamaq” üçün gəlmişdi.

Ziya Gökalp isə Əli bəyin İstanbula gəlişinin səbəbini belə şərh edir: “Bir gün müdərrişlərdən biri Vətən məfkurəsindən bəhs edərkən, türklərdə də bu məfkurənin oyandığını, hətta Namiq Kamal isminə bir ədibin bu isimdə bir də tiyatro yazdığını söyləyəncə Əli bəyin ruhunda naghəni bir lema parladi. Darülfünunu bitirdikdən sonra Ana Vətənə, Türkiyəyə getmək!

İstə Əli bəy böylə... tələfünlərin təsiriylə Türkiyənin bütün türklər üçün Ana vətən olduğunu anladı...” [15, s.262]

“O zaman İstanbulda iki tibb məktəbi vardı. Biri Əskəri-Tibbiyyə məktəbi, digəri Mülki Tibbiyyə Məktəbi idi. Əli bəy əvvəl Axırkapıda yerləşən Mülki Tibbiyyəyə girmişdi. Bu məktəbi vəsait etibarilə çox bərhad gördü, buradan çıxaraq Sarayburnu Parkındakı Əskəri-Tibbiyyəyə girdi” [14, s.284]. Beləliklə, Əli bəy Hüseynzadə İstanbul Darülfünunun hərbi tibb fakültəsinə daxil oldu və Yusuf Akquranın dediyi kimi, “Qafqazlı Əli Hüseyn Əfəndinin İstanbul Əsgəri-Tibbiyyəsinə girməsi... rayihədar bir Avropa həvəyi-mədənisinin əsməsi kimi oldu. Tələbəsinin çoxu Anadolu və Rumelinin uzaq və qaranlıq vilayətlərdən toplanmış bu məktəbdə Əli bəy bir fəcri-şimali kimi parladi. Yunan və latın ədəbiyyatına aşina olmaqdan əlavə, alman, rus, ingilis ədəblərini xeyli mütaliə etmiş və Şərq ədəbiyyatına şərqşünaslar nəqteyi-nəzərindən vaqif olmuşdu. Üstəlik rəssam idi və kaman* çalırdı. Arkadaşlarının hamısı əski dövr ədəblərinin ad və rəsmlərini ancaq “Kiçik Larousse”dən bilirdilər. Rus fikir və ədəbiyyatına tamamilən yabançı idilər. Çoxunun Batı fikir və ədəbiyyatına bələddliyi ancaq fransız qramer və lektorlarında hecalanan parçalara dayanırdı. Əli bəy, İstanbul Tibbiyyə məktəbinə Batı fikirlərini, Batı ədəbiyyatını, Batı irfən və mədəniyyətini, qısaqı Batını tanıtmada professorlardan çox xidmət etdi” [3, s.232-233].

“Rusiya türkləri içərisində... 1889-cu ildə Osmanlı Dövlətinə köç edən Hüseynzadə Əli bəy, milliyyətçi görüşlərlə Osmanlı aydınlarını da dərinlən etkiləmişdir” [12, s.112].

Ziya Gökalp istinad edən sosioloq Şərif Mardin isə Əli bəyin türk aydınları üzərində təsirini, ümumiyyətlə, çağdaş türk zehniyyətinin formalaşmasındakı xidmətini daha dəqiq müşahidələrlə səciyyələndirir: “Jön Türklərin Siyasi fikirləri” kitabında Şərif Mardin yazır: “1900-cü illərdə türklük, osmanlılıq sorunları bir sürədən bəri Əskəri-Tibbiyyədə konuşulurdu. Bu konuşmaların

* Yaddaşlarda belə bir xatirə qalıb: Bakıda konsert verən bir İran müğənnisinin ifasını dinləyən Əli bəy Hüseynzadə ona içki içdiyi üçün irad tutur. Əli bəyin həssas müşahidəsinə heyərlənən müğənni Bakıya gəldiyi gündən içkiyə qurşandığını etiraf edir və soruşur ki, siz bunu necə bildiniz? «Səs tellərinizin vəziyyətindən», – deyər Əli bəy cavab verir – *müəllif*.

xörəklərdən yeyirlər. Ədəbxana isə yeməxananın üst qatındadır. Nəbatat bağçası baxımsızlıqdan tarlaya çevrilib. Əli bəy və onun böyük müasirləri belə bir şəraitdə təhsil alırdılar:

*Bu yerdə bil ki, hürriyət əsarətdən ibarətdir,
Maarif nuru yoxdur, nuru zülmətdən ibarətdir.
Tərəqqi eyləmək məziyə ricaldan ibarətdir... [6, s.51]*

("Bu həqiqiyə əldən-ələ dolaşdıqdan sonra bir tələbənin üzərində yaxalanmış və bu tələbə, Əli bəylə bərabər həbsə məhkum edilmişdi") [14, s.286]

Əli bəy Hüseynzadənin İstanbul Darülfünununa daxil olması ilə Ziya Gökalpın da qeyd etdiyi kimi, tələbələr ilk dəfəyi ki, dünyanın çeşidli coğrafiyalarında yaşayan türklərin mövcudluğundan xəbərdar olurdular. Təkcə bu faktın özü Əli bəyin bioqrafiyasında misilsiz səhifə deyilmi? Sonralar türklüyün ən parlaq təmsilçiləri olacaq insanları dünya türklərinin varlığından, mədəniyyətindən xəbərdar etmək tibbiyyəli tələbə Əli bəy Hüseynzadənin qismətinə düşmüşdü. Başqa sözlə, Azərbaycan Osmanlıya Turan məşqi keçirdi.

Yusuf Akçura, yuxarıda da xatırladığımız kimi, "Əli bəy, İstanbul Tibbiyyə məktəbinə Qərb fikirlərini, Qərb ədəbiyyatını, Qərb irfan və mədəniyyətini, qisası, Qərbi tanımaqda professorlardan çox xidmət etdi", [3, s.232-233] – deyir. Darülfünan tələbəsi İstanbula özüylə birgə keçmiş müəllimi Mendeleyevin sistemi barədə yeni bilgilər, böyük fərşünas akademik Valentin Jukovskidən öyrəndiyi Şərq ədəbiyyatını Qərb filoloji üsulları ilə dəyərləndirməyin üsullarını gətirmişdi. Orijinalda oxuduğu müəlliflər Dante, Homer, Şekspir, Bayron... Dünyadakı yaygın mədəni ünsiyyət vasitəsi olan dillərin, demək olar ki, əksəriyyətini bilirdi. Qərb türkoqlarının ən yeni tədqiqatlarından xəbərdardı. Avropanın və Şərqiin siyasi cıxarlarını daqiq təyin etmək qabiliyyətindəydi. Və hər dəfə də əlləri qoynunda, sakit, müfəkkir halıyla dostlarının üzərində bir rəsul təsiri icra edirdi. Yəqin ki, dostları üzərində bir rəsul təsiri icra edən tələbəni Yıldız sarayı nəzarət altına almamış olmazdı.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, həm Avropa, həm də bütövlükdə bütün Türk dünyası, Turan aləmi Türkiyəyə Tənzimatdan sonra, qafqazlı tələbə Əli bəy Hüseynzadənin simasında həm də Azərbaycandan daxil olurdu... Daha çox Azərbaycandan daxil olurdu.

Onu "əfsanəvi Əli bəy" adlandırırlar. 1870-ci illərin Tiflis gecələrində xamşəli çar polkovniki Axundzadə ilə, səlyanlı Şeyx ona nələri təlqin etmişdilər?

Höteyə ən dərinədən aşına olan bir adam Mirzə Fətəlini əsrin deyil, "əsrlərin istedadı-fövqəladəsi" adlandırır. Nə üçün? Yazdığı komediyalara görəmi?

Şeyxin qətiyyəti, şiddəti və ısrarlı portretini çəkib. Fonda Tiflisdəki Şah Abbas məscidi görünür, kitablar görünür. Şeyx kitabların önündədir, yaxud kitabların davamıdır.

Mirzə Fətəli nə üçün onun çar zabiti olmasını istəmədi? Yusuf Akçuranın yazdığı o incə və çox-çox həssas məqamın səbəbi nə idi? İxtiyar Şeyxin ricalarını miralayı valiyyə eynən tərçümə etmədi... Rus dilində yazdığı məktublarının əlyazması bugünəqədər qalan Qafqaz Şeyxülislamı özü rusca danışa bilmirdimi?

Hər halda, bu bir sirdir və o sirrin canlı təəcəssümü indi qosqoca Osmanlının paytaxtına – İstanbula gəlib, dərhal "əfsanələşib", dərhal "rəsuli-həqq"ə çevrilib... Professorlardan daha artıq iş görür...

Ədəbiyyat / References

1. Abdullah Cevdet, "İhya-yı Lâ-Yemût", İctihad, İkinci Sene, No: 5 Kânun-ı Sâni 1908, s.294. Cairo.
2. Abdulla Şaiq. "Füyuzat" məcmuəsi. Xatirələrim. – Bakı: Gənclik, – 1973, – s.200.
3. Akçura Yusuf. "Türkçülüğün tarixi". – Bakı, – 2006, s.232-233.
4. Bayram Kodaman. "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi". Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. XII, s.63-64.
5. Ə.Hüseynzadə. "İctihad və Tereqqi" nasil kuruldu?" Türkiyədə yayınladığı əsərləri. s.154. – İstanbul, – 1980.
6. Ə.Hüseynzadə. "Əski Tibbiyyə". Türkiyədə yayınladığı əsərləri. s. 51. – İstanbul, – 1980.
7. Əli bəy Hüseynzadə. Nümunə məktəbi. "Həyat", 1905, № 184.
8. Ə.İskəndər. "Təracimi-Əhvali məşahir". "Dəbistan" № 4, 6 mart 1907, s.50.
9. Əlabbas Müznib. "Əli bəy Hüseynzadə". "Övraqi-nəfisa" jurnalı, 1919, №5.
10. Feza Günergun. Doktor Kimyager Mehmed Ziya Ülken: Sir William Ramsay'in türk öğrencisi. Osmanlı Bilimi Araştırmaları s. 83. VI/2, 2005.
11. Hilmi Ziya Ülken. "Türkçülüğün və türk sosializminin babası Ali Turan". Yeni İnsan. Aralık, 1969. Sayı: 84, s.7.
12. Nizam Önen. Turancı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944), s.112, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı. Doktora tezi. – Ankara, – 2003.
13. Şerif Mardin Jön Türklerin Siyasi fikirleri. 1895-1908, s.277. İletişim Yayınları. – İstanbul, – 1964.
14. Veli Behcet Kurboğlu. Şair Tabibler. s. 284. – İstanbul, – 1967. 2006
15. Ziya Gökalp: Türkçülük nasıl doğdu? Yeni Macmua, sayı. 140, s.262. 18 nisan 1918.

Студент Стамбульского Дарульфунуна – Али бек Гусейнзаде

Азер Абилов (Азер Туран)

Доктор философии по филологии

E-mail: a_turan63@mail.ru

Резюме. В статье рассматривается приезд в Стамбул после Петербурга Али-бека Гусейнзаде, одного из крупнейших деятелей идеологии тюркизма, и широко обсуждается его деятельность как студента Стамбульского Дарульфунуна. Подробно освещены произведения, переведенные Али бекком Гусейнзаде, особо подчеркнута его живопись. Влияние великого идеолога на турецких интеллектуалов и его заслуги в развитии современного турецкого менталитета в целом характеризуются более точными наблюдениями.

Ключевые слова: Али Бей Гусейнзаде, Стамбул, тюркизм, турецкое государство, медицинская школа, перевод, художник